

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

KATONA Imre – ECSÉDY Csaba

Az afrikai népek mitológiája

Eredeti közlés/Original publication:

Afrika, in: *Mitológiai Ábécé*, 1970, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 9–42. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.728

Dátum/Date: 2014. március/March 3.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

KATONA Imre – ECSÉDY Csaba: Az afrikai népek mitológiája, *AHU MATT*, 2014, **pp. 1–32. old.**, No. 000.000.728, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

hazai könyvtárakban

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, az afrikai népek hiedelemvilága, az archaikus nagycsaládi-nemzetségi szervezetben élő afrikai ősnépek: pigmeusok és busmanok hiedelemrendszerei, az afrikai pásztornépek hitvilága, a hagyományos afrikai földművelő társadalmak, a szudáni, bantu és nilota népek vallási képzelei és mitológiája

African research in Hungary, beliefs of the African peoples, belief systems of the African archaic peoples, pygmies and bushmen living in extended families or nuclear clan organization, beliefs of the African pastoral peoples, religious ideas and mythology of African agricultural societies, Sudanic, Bantu and Nilotic peoples

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

MITOLÓGIAI ÁBÉCÉ

ÍRTA:

BODROGI TIBOR
DOBOSSY LÁSZLÓ
DÖMÖTÖR TEKLA
ECSEDY CSABA
HORVÁTH TIBOR
KATONA IMRE
KECSKÉS LÁSZLÓNÉ
IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS
KOMORÓCZY GÉZA
KOVÁCS GYÖRGY
MÁDY ZOLTÁN
SÁRKÁNY MIHÁLY
WACZULIK MARGIT
WESSETZKY VILMOS

GONDOLAT • 1970

AZ AFRIKAI NÉPEK MITOLÓGIÁJA

Katona Imre – Ecsedy Csaba

A fekete kontinens őstörténetéről az utóbbi évtizedekben egyre gyarapodó ismereteink szerint az előember talán már kétmillió éve megjelent; egyesek szerint itt volt az emberiség bölcsője is mintegy húszmillió évvel ezelőtt. Tízezer évvel időszámításunk előtt a létfenntartási javak termelése neolitikus kőeszközök segítségével indult meg, valószínűleg csak esetlegesen és igen kezdetleges módon. A vas csaknem három évezrede jelentkezett a Szaharától délre, és bár gyorsan elterjedt, az európai gyarmatosítás koráig különböző okok miatt nem hozott lényegesebb változást, mint hogy felváltva a kőeszközöket, némileg hatékonyabbá tette a termelést. A vas használata azonban nem volt általános, az afrikai társadalmak fejlődése nagyon eltérő ütemben haladt.

Egyes, sivatagba (busman) és őserdők mélyére (pigmeus) visszaszorult vadásznépek csaknem kőkori szinten rekedtek meg: meghatározott körzeten belül, meglehetősen laza szervezetű hordákban élnek. Ők képviselik a legrégebb afrikai embertípust, vallásuk pedig hű tükre életmódjuknak és társadalmuknak.

A rendkívül mozgékony és változatos történetű pásztornépek egy északra kelet felé tartó és Dél-Afrikaig húzódó hatalmas félkörívben helyezkednek el. Társadalmuk többnyire katonailag megszervezett törzs és törzsszövetség. E nomádoknak nagy szerepük volt a különböző bennszülött államok megalapításában és megdöntésében: a néger földművesekkel inkább háborúskodtak, mint békében éltek. Gyakran keveréknépek, mint amilyenek pl. északon a berberék, keleten pedig a hamita népek. Vallási rendszerük tagoltabb a vadászokénál és harcosabb a földművelőkénél.

Afrika lakosságának többsége földművelő. A kapa a fő munkaeszköz. A kapás gazdálkodás lehetővé teszi az állandó falutelepülés kiépülését, a nemzeti keretek megszilárdulását, a politikai rendszer fejlődését.

Az afrikai néger népeket két nagy csoportra szokás osztani: 1. a szudániak; ez a csoport rendkívül széttagolt népek halmaza; 2. a tőlük délebbre lakó bantuak viszont sokkal egységesebbek, állandó terjeszkedésükkel az utóbbi évszázadokban is nagy területeket népesítettek be. A néger népek vallása annyiban egységes, hogy tipikusan földműves még számos bantu állattartó

nép esetében is: az ősök tisztelete, a föld és a termékenység gondolata áll az első helyen.

Többé-kevésbé kezdetleges államalakulatok szerte Afrikában már korán felbukkannak: a Kr. u. 7. századtól a Szaharától délre tucatjával tűntek fel ún. szakrális fejedelemségek, istenkirályságok, gyakran hatalmas birodalmak, amelyek néhány évszázados fennállás, terjeszkedés után többnyire külső hódítás könnyű zsákmányai lettek, elpusztultak vagy újjáalakultak. Vallási rendszerük általában igen differenciált volt, ennek mindmáig tartó hatásával feltétlenül számolnunk kell.

Ekés földművelést szórványosan találunk, Észak-Afrikában, főként északkeleten. Két nagy civilizáció alakult ki itt az ókorban: Egyiptom és Etiópia. Talán tőlük terjedt el az egész földrészen a vas ismerete és számos kulturális elem, így pl. a keleti típusú istenkirályság egyes rítusai, az uralkodás jelvényei, egyes vallási szimbólumok. Az Észak- és Kelet-Afrikában élő civilizált népek mai utódai részben kopt keresztények(egyiptomiak és etiópok), részben muszlimok (berberek, arabok, szudáni népek). E tételes vallásrendszerek ismertetése azonban itt nem feladatunk.

Afrikában minden mítosz szent mese, amely hiedelmet tartalmaz, vagy rítust magyaráz. A „világi” mesétől jól elkülöníthető. Sok nép mitológiájából azonban alig valamit vagy éppenséggel semmit sem ismerünk; gyakran – elsősorban Kelet-Afrikában és a Kongó-medencében – úgy tűnik, hogy ezek a társadalmak egyáltalán nem is rendelkeznek mítoszokkal. Pedig néha csak a megfelelő embert kellene megkérdeznie a kutatónak, hiszen az avatási, körülmetélési szertartások előtt senki sem ismeri ősei hagyományait, amelyeket az öregek és a törzs papjai az avatást megelőző „iskolában” tanítanak a világ, az emberek, a szokások és a kulturális javak eredetéről. Még többet ismer meg egy bennszülött akkor, amikor idősebb lesz, és belép valamelyik titkos társaságba. Ezek már speciális, csak a társaságra vonatkozó mítoszok. Ha valakinek az apja egy rokonsági csoport feje, és őt szemeli ki utódául, beiktatása előtt meg kell tanulnia a család, ágazat vagy nemzetség eredetéről és történetéről szóló mítoszokat. Az állami intézmények mindegyikéhez és az uralkodócsalád egyes tagjainak életéhez is számos mítosz fűződik, ezeket azonban gyakran csak az a néhány papi hivatalnok ismeri, akinek éppen ez a feladata, s tisztsége esetleg nemzedékeken keresztül öröklődik. Sokszor viszont valóban tehetetlen a kutató, mivel – főként a bantu népeknél – ősi tradíció tiltja a titkos mitologikus történetek elmondását még törzsön belül is, nemhogy idegennek.

A mítoszok, szent történetek felölelik egy-egy nép teljes világképét. Foglalkoznak a világ teremtésével, az istenek születésével, tetteivel, egymáshoz

és az emberekhez való viszonyával, a természeti jelenségek és a kulturális javak keletkezésével. Emellett minden rokonsági csoport saját családi mitológiával is rendelkezik, ennek kutatása azonban még meglehetősen hiányos.

Minthogy az afrikai vallások ismerete nélkül a mítoszok többsége egyszerű epikus történet csodás elemekkel, azaz, mivel a mitológia nagy része voltaképpen a vallás magyarázata, célravezetőnek látszik, hogy a vallási rendszerek ismertetésével párhuzamosan mutassuk be őket.

Zsákmányoló népek

Az afrikai zsákmányoló népek mindennapos létfenntartó tevékenysége a vadászat, rovarok és növények gyűjtögetése; jelentős mértékben és közvetlenül függnék tehát a természettől. Társadalmi szervezetük a laza horda (család-csoport), néha nemzetség. A munka megosztása nem és kor szerint történik. Az öröklés és a leszármazás nem olyan gondosan számon tartott, mint a későbbi fejlődési szakaszokban, és a hatalmi-alávetettségi viszony sem alakult még ki. A vallás sok tekintetben feltűnően régies, szinte kőkori jellegű. (A dél-afrikai busmanok vadásmágia céljából még a múlt században is készítették sziklarajzokat.)

A vadász népek az emberi nem és a természet, különösen pedig az állatvilág között minden válaszfalat lebontanak; az utóbbiaknak értelmet, öntudatot tulajdonítanak, sőt, csodálattal adóznak az emberénél is fejlettebb képességeiknek (animalizmus).

A busmanok még nem jutottak el az ember állatöstől való származásának gondolatáig, a totemősig, és nem is egy embercsoport és állatfaj, hanem csak azok egyedei között képzelnek titokzatos, baráti és testvéri kapcsolatot (pre- vagy individuál-totemizmus). Mindenki ismeri állati alteregóját (hasonmását); s mivel egyikük halála maga után vonhatja a másikat, kölcsönösen segítik, oltalmazzák egymást (védőszellemek hite). Hitük szerint az ember varázslat és halál közbejötté nélkül is átváltozhat a megfelelő állattá.

A kongói pigmeusoknál a nemzetségi ős totemállatát már valamennyi tag magáénak vallja, és az egész állatfajt is tiszteli. (Ez sem jelent azonban leszármazást, csak barátságot, rokonságot – csoporttotemizmus.) A szentnek tartott állatok életét bonyolult tabu (tilalmi)-szabályok védik: tilos őket vadászni, húsukat elfogyasztani stb. Bármely szabály megsértése esetén tisztulási szertartásra vagy engesztelő áldozatra van szükség.

A busman teremtésmondák szerint az emberek és az állatok sokáig békében éltek, s az ügyesebb állatok (madarak, sáskák, sakál stb.) tüzet szereztek a gyámoltalan embereknek, továbbá megtanították őket alapvető ismeretekre is (állatmitológia). Később félreértés és ellenségeskedés támadt közöttük. A busman mítoszok, vadásztörténetek, tréfás elbeszélések stb. idealizált hősei az állatok, különösen az önálló ciklust (mondakört) alkotó ún. mantisz-történetekben. A *Mantisz* – ha nem lenne olyan sokoldalú figura, írhatnánk a nevét nagybetűvel is – isteni lény, szellem, állat, ember, tárgy alakjában és jellemvonásaival, a busmanok azonban azonosítják égistenükkel, *Kaggen*-nal, illetve *Torával*. Néha egyszerű állatmesét mondanak el, s kiderül, hogy hőse azonos a mantisszal.

A szellemképzet ezen a fokon szintén fejletlen: a szellem még nem testetlen, nemek nélküli lelket jelent s nem is antropomorf (ember alakú), hanem teriomorf (állat alakú); mindenesetre már természetfölötti varázserővel rendelkezik, és többnyire jóindulatú (démon). A vadásznépek körében a társadalmi munkamegosztás még fejletlen, ennek megfelelően a szellemvilág alakjai is egymásba olvadnak, hatókörük alig különül el. E különféle szellemek tulajdonképp egyszerre töltik be a későbbi ősök, a differenciáltabb szellemek és az istenségek szerepét: a mitikus őskorban ők népesítették be a földet élőlényekkel, tagjai voltak a busman „őscsaládnak”. Egyes elképzelések szerint ők szereztek a tüzet, és hasznos ismeretekre tanították az embereket. Valamelyest tehát már kezdenek hasonlítani az emberek és az istenek között álló, a teremtést befejező és kiegészítő ún. kultúrhéroszokhoz. Közülük az Állatok Ura (a vadász-szellem) adja a zsákmányt, a bozótszellem pedig részt vesz a vadászavató szertartásokon, ámbár szerepkörük nem ilyen élesen elhatárolt.

A busman társadalom legnagyobb ünnepe a férfiak vadásszá avatása. Az ún. bozótiskolában vezetik be őket a vadászat titkaiba. Az ifjakat különféle bátorság és ügyességpróbáknak vetik alá, és az általuk ejtett zsákmány egyes részeivel megkenik őket, tehát vér szerinti testvérekké válnak az állattal. Szokás továbbá a nemi szervek operációja és az egyik ujj rituális levágása is. Ezek után válhatnak csak teljes jogú felnőttekké. A bozótbeli szertartások során az állat alakú bozótszellemek is megjelennek: a varázsló leopárd- vagy oroszlánbőrt borít magára, és ún. zúgófával vagy zúgattyúval utánozza hangjukat.

A pigmeusok sorozatosan ismétlődő rossz vadászat esetén arra gyanakoznak, hogy az Erdő Szelleme elaludt, nem gondoskodik gyermekeiről. Ún. *molimo*-szertartással próbálják felébreszteni: este a nők és a gyermekek nyugovóra térnek, a férfiak eltorlaszolják a telepre vezető utakat. Tűz köré tele-

pedve mind hangosabban énekelnek, sőt, egyikük a tábortól távolabb fakürttel továbbítja a hangot. Időnként feszülten figyelik a visszhangot, amely számukra az erdő felébredésének jele.

Az öröklés rendjének szabályozódása, továbbá a halál elkerülhetetlenségének tudatosulása előtti fokon még nem beszélhetünk lélekképzetetről. A busmanok is egy mindent betöltő személytelen varázserőben, az ún. *manában* hisznek (manaizmus), amellyel nemcsak az ember és az állat, hanem a természeti jelenségek, sőt, még a tárgyak is rendelkezhetnek. E természetfölötti erő helyenként (pl. a bozótban) és személyenként (pl. a jóspan, boszorkánydoktorban) fel is halmozódhat. A pigmeus *megbe* (életerő) még összetettebb elképzelés: vér és árnyék kötőanyagából áll, s egyes személyekhez tartozik. A halál beálltával elhagyja a testet, egy része a totemállatba, a másik pedig a halott ajka fölé hajló legidősebb fiába száll át. E *megbe*-képzet ellenére a halott- és őskultusz a pigmeusoknál sem jelentős. A busman szellemek általában jóindulatúak és segítőkészek, de a társadalmilag kötelező szabályok megsértése, illetve a szertartások elmulasztása esetén bajt, betegséget, éhséget is küldhetnek. Az emberekkel álmok és más természeti jósjelek (ómenek) által tudatják a jövőndőt.

A busmanok vitás esetekben olykor ún. istenítélethez folyamodnak: a gyanúsítottakat tűz mellé állítják, akire a füst száll, az a vétkes.

Ilyen módon tulajdonképpen, természetfölötti eszközökkel, védelmezni akarják a társadalom rendjét. Hasonló „rendfenntartó”, ritkábban „rendbontó” szerepe van a varázslónak is. Természetfölötti képességeit részben örökölte, részben szerezte. A busman „őscsalád” ugyanis csodás képességekkel rendelkezett: állat, növény, csillag vagy akár szikla alakját is fel tudta venni. A természetfölötti képességekkel rendelkező varázsló-orvos is sok mindenre képes. Legfőbb feladata a közvetítés az emberek és a szellemvilág között. Munkaköre éppúgy nem különült még el, mint a szellemeké: varázsló, orvos, jós egy személyben.

A vadásznépek háziállatok és termesztett növények híján csak kevésbé tudják megfigyelni s főként önmagukra alkalmazni az élet keletkezését és törvényszerű elmúlását. Miként szerencsés véletlen folytán ők is el tudják ejteni az üzött vadat, ugyanúgy az embert is más-más életkorban és különböző formákban érheti baleset, villámcsapás, betegség, vadászszerencsétlenség stb. A busmanok, mint sok más afrikai nép is, a halál kötelező érvényét azzal magyarázzák, hogy a megbízott állatok tévesen adtak át bizonyos égi üzenetet. A Hold először a teknősbékával, majd a nyúllal küldte az embereknek ezt az üzenetet: „Ó, emberek, ahogy én meghalok, és új életre ébredem, úgy haltok meg ti is, és ébredtek új életre.” Mindkét állat elfelejtette útközben az

üzenetet, a nyúl azonban gyáva volt ahhoz, hogy visszamenjen, mint a teknősbéka, és bevallja ezt a Holdnak. Így tévesen a következőket mondotta az embereknek: „Ó, emberek, ti meghaltok, de örökre haltok meg.” Utóbb megérkezett másodszor is a teknősbéka, s azt mondta, hogy a nyúl hazudik, mire az emberek dühükben követ dobtak rá; azóta hasított a nyúl ajka. Nem volt azonban mit tenni, a téves, elsőnek átadott üzenet lett az érvényes, és az emberek azóta mindnyájan meghalnak.

Mint már említettük, a busman mitológiában megtaláljuk egy legfelsőbb lény képzetét: ez *Tora* vagy *Kaang*; néhol *Khunak* is nevezik. De alakja igen elmosódott, s általában azonosul *Kaggemmal*, az Állatok Urával, aki eredetileg vadászszellem. Ő adott az állatoknak nevet és eltérő tulajdonságokat, ő alkotta meg a Holdat is, azzal, hogy szandálját az égre hajította. Különösebb kultusza azonban nincs, ellentétben a rokon származású pigmeus *Toréval*, aki minden zsákmányból az első részt kapja, és már imádkoznak is hozzá.

Pásztorok

Az afrikai pásztornépek kisebb része előzőleg vadász, többségük földműves volt, a nomadizálást pedig mindig is kiegészítette némi földművelés; ha másként nem, letelepült közösségek erőszakos meghódításával. A legelőkért és a hatalomért vívott szakadatlan harcok, továbbá a folytonos vándorlások katonai társadalomszervezetet, örökletes és központi vezetést, valamint harcias világszemléletet alakítottak ki, az állatállomány felduzzadása és a hódító hadjáratok zsákmánytöbblete pedig fokozatos társadalmi rétegződést eredményezett.

A nomádok gondolatvilágának középpontjában továbbra is az állatok maradtak, de már lazább az ember és a természet közötti kapcsolat, a vadon élőkkal szemben előtérbe kerülnek a háziállatok.

A kelet-afrikai Nagy-tavak környékén lakó, állami keretek között élő himák még ismernek bizonyos totemisztikus elképzeléseket: pl. hisznek az emberi nem és valamely állatfaj rokonságában, de nem leszármazásában. Esőcsinálóik – igen jellemzőn – leopárdbőrt és tehénfarkat hordanak. A Közép-Nílus mentén lakó lotukók nemzetségei rendszerint totemállatokról nevezik el magukat.

Afrika-szerte elterjedtek az ún. *fanany*-mítoszok: a főnökök halál után szent totemállatokká (leopárd, kígyó, elefánt, oroszlán s a későbbiekben már bivaly is) változásának története. Ezek alapján a halott főnök és valamely

említett állat közé szinte egyenlőségjelet tesznek, s mindenki köteles az elejtett leopárd bőrét és az elefánt agyaráát beszolgáltatni.

Igazi tiszteletnek elsősorban a háziállatok örvendenek; egyes fajták vagy egyedek húsát tilos fogyasztani. A nomádok különben is inkább tejet isznak. Ünnepi áldozatra szánják a tiltott állatokat; koponyájuk ülökéül, bőruk pedig az előkelőbbek halotti takarójául szolgál. Az állatállomány birtoklását és öröklését bonyolult tabu-előírásokkal átszőtt szabályok rendezik, többek között pl. a délnyugat-afrikai hereróknál is. E nép két egyenlő törzsfélre, ún. *moietyre* oszlik, mindkettőnek megfelelő színű és szarv állású szent totemállata van; az *oruzo* csoport inkább vallási, míg az *eanda* társadalmi jellegű. A házastársak születésük szerinti csoportban örökölnék, a gyerekek pedig nemük szerint tartoznak egyik vagy másik csoportba, stb. A sokféle szabály lényegében az állatállomány túlságos megosztását, illetve kevesek kezén való felhalmozódását fékezi.

Az állattartó népeknél az öröklés és utódlás rendje megkívánja a leszármazás pontos számontartását, a vagyonalapító és -gyarapító ősök ismeretét és egyben tiszteletét, amely a lélek halál utáni továbbélésének hitén alapszik. Az őskultusz azonban jóval több a halott-kultusznál, mivel nemcsak a közvetlenül elhaltak, hanem a felmenők szertartásos tiszteletét is jelenti.

A dél-afrikai hottentották népi hőse *Heicsi-Eibib*, aki szinte minden természetfeletti vonást egyesít magában: mitikus ősapa és hős, törzsfő és varázsló, az átváltozások valóságos művésze; a vadászszerencse ura és kultúrhérosz is: neki tulajdonítják pl. a sziklarajzokat. Minden régi kőhalmot az ő sírjának tekintenek, és ott mutatják be az állatáldozatokat.

A szomszédos hererók bilaterális (apai és anyai ágú) leszármazási rendjüknek megfelelően két ősszület is tisztelnek: *Mukurut* és feleségét, *Kamangarungát*, akik a mitikus életfából, az *omumboronbongából* sarjadtak. Kettejük közül a férfi élvez nagyobb tiszteletet, illetve az ő leszármazottja és eleven mása a mindenkori főnök. Hasonlóképpen a mitikus életfa helyett is annak mai megfelelőjét, bizonyos fajta bokrot tisztelnek: „lába” (töve) elé áldozati követ, „karjára” (ágára) pedig fűcsomót akasztanak, és elmormolják előtte segélykérő imájukat.

Afrika tipikus nomád népe a Nagy-tavak környékén lakó maszai. Legfőbb vezetőjük az *ol oiboni*, akinek rendkívüli varázserőt és jóstehetséget tulajdonítanak. Vallási főhatalommal rendelkezik, de rendszerint csak nagyon közvetett világi uralmat gyakorol. A legnagyobb társadalmi ünnep, az avatás sem folyhat le jelenléte nélkül. Mivel a maszaik szerint öröklét csak az előkelőket illeti meg, közönséges halottaikat kiteszik a pusztába, a jósokat, pap-

fejedelmeket viszont marhabőrbe takarva kő sírba fektetik, és az arra elhaladók tiszteletből követ dobhatnak rá.

A hererók szent főnöke a legvagyonosabb nemzetségből kerül ki, rokonai is mind gazdagok (nevük: *ovanene* = a nagyok), az ő kezükben összpontosul minden hatalom. A papfejedelem az eleven ő; vezetője minden vallási szertartásnak, társadalmi tevékenységnek és jogi eljárásnak. Életének jelképe a szent tűz, amely az ő főnöki templomkunyhójában ég, s amelynek egy percre sem szabad kialudnia. Ez a templomi örökmécseshez hasonlóan a tűzgerjesztés ismerete előtti fok emlékét őrzi. A szent tüzet a Vesta-szüzekre emlékeztetően a főnök legidősebb és legkedvesebb leányai táplálják. Valahányszor esténként megfejjik a teheneket, vagy tanácskozássra gyűlnek össze, a král (kör alakú telep) közepén lévő áldozati helyen a szent tűzből vitt parázzsal gyújtanak tüzet, és a maradékot mindig visszaviszik. Szükség esetén csak maga a főnök gyújthat új tüzet: a szent *omuvapu*-bokorból készíti a tűzgerjesztő szerszámot, amelynek egyik ága nőt, a másik férfit jelképez. Ez, ha nem használják, a templomkunyhó falára van akasztva. Szertartásosan új tüzet gyújtanak a főnök halála esetén is. Hasonló tűzkultusszal Afrika minden bennszülött államában találkozunk.

A pásztornépeknél a társadalom legnagyobb ünnepe az avatás, amelyet a természetfölötti hatalmak nevében jósek, szakrális személyiségek rendeznek. Az eljárás hosszadalmas, a szabályok szigorúak; itt is megvan az ifjak elkülönítése, a bátorság- és ügyességpróba és legtöbb esetben a körülmetélés is. Az avatás korcsoportonként megismétlődhet, pl. a maszaiknál van gyermek- és serdülőkori avatás, az utóbbi körülmetéléssel jár, utána az ifjak két éven át ún. tanulók (jelöltek), majd leborotválják hajukat, és harcos csoportba szervezeten, szigorú fegyelem alatt élnek. Ők jelentik a törzs fő katonai erejét. Aránylag elég későn, huszonnyolc–harmincéves korban nőülhetnek; ettől kezdve öreg a nevük, és mindnyájan elhagyják a harcosok táborát.

A természetfölötti képességekkel rendelkező emberek munkaköre a pásztornépeknél valamelyest már elkülönültebb, mint a vadászat fokán volt. Tevékenységük elsősorban az állatok védelmére irányul: a Nílus menti nuerek-nél pl. van külön szarvasmarhák papja, aki állatgyógyítással foglalkozik; a földi dolgok papja az emberekkel kapcsolatos mágikus praktikákat intézi, a társadalmi kérdések papja vagy bírása pedig a nézeteltéréseket, jogi eseteket.

Afrika-szerte elterjedt a bélijóslás. Sajátos jelenség az állati zsigerekben található rontó erő hite, amelyet gonosz varázslóktól és boszorkányoktól származtatnak; a rontás vezet a jószág elhullására.

A boszorkánydoktorok és jósek részben öröklik, részben a szellemektől adományként kapják képességeiket: ha valamely szellem megszállja a kívá-

lasztottakat, akik kivételes esetekben nők is lehetnek, a sugallat szerinti munkakörben kezdik meg működésüket.

A pásztorok, valamint a sztyeppei parasztok számára létfontosságú az eső, ennek megfelelően égi isteneik legfőbb funkciója az esőküldés, a különféle természetfölötti erővel rendelkező földi közvetítők közül pedig az esőcsináló személye kiemelkedő jelentőségű; a nilusi nubák pl. a mitikus, ősi, nagy halott esőcsináló egyenes leszármazottjának tartják őt, de a többi nép-nél is fontos személy, nemegyszer maga a szakrális fejedelem. Az esőcsinálás különben Afrika-szerte ismert, s legtöbb helyen szimpatetikus (hasonló-sági) alapon nyugszik. A Nagy-tavak környékén lakó nyorók esőcsinálója egy agyagfazekat tesz ki a napra, abba egy ökölnyi fekete követ helyez, és vizet önt rá. Ha ügyesen végzi, és a víz azonnal szerteszét loccsan, hamarosan beköszönt az eső. Az esőcsináló ezután a fazékba fekete kecske vérért engedi, varázsfüveket tép rá, belemárt egy fücsomót, és azzal az ég felé csap, mintegy elindítja az esőt. Van esőkérő áldozat is: a nemzetség öregjei fekete bikát, juhot vagy kecskét áldoznak őseiknek, illetve az előbbihez hasonló elgondolás alapján sört öntenek az ősök koponyájára.

A társadalmi munkamegosztás fejlettebb foka, különösen pedig a hajdani államélet hatására az állattartó népeknél megsokasodtak a különféle szellemek és istenségek, de működési és illetékességi területük többé-kevésbé elkülönült. Ezzel párhuzamosan az örökletes főnökség megszilárdulása mitikus hősöket teremtett, akik – mint már említettük – az ősidőkben hasznos vívmányokkal (pl. a tűzzel) ajándékozták meg az emberiséget, majd pedig vagyont és hatalmat harcoltak ki utódaiknak. Az ő alakjuk a szellemvilágban természetfölötti képességű kultúrhéroszokká és istenségekké magasztosulhattott, sokáig őrizve a megvívott harcok nyomait. Rendszerint a győztes fél lett az előkelőbb, a vörös égben lakó isten, leverte ellenfele pedig a gonosz, a fekete (kék) ég vagy az Alvilág lakója. Másvilági kíséretükben ott vannak a hajdan csatlakozott harcosok szellemiesült alakjai is.

A hottentotta *Csui-Goab* vonásai részben még manisztikusak (ősapaiak): ő az első ős és egyben törzsfő is; de már felöltötte az időjárás (zivatar)-istenvonásait, sőt, hatásköre, illetve alakja kiteljesedett égben lakó jószágos, teremtmény istenséggé. Gondot visel alattvalóira, a vörös égben lakik, míg ellenfele, a gonosz *Gaunab* a fekete (kék) ég uralkodója. A kettejük közötti harcban *Csui-Goab* megsérült, innen a jelzője is: „fájó térdű”.

A herero istenség, érthetően, két személyből tevődött össze: *Ngyambi* korábban égi isten volt, teremtmény és az időjárás szabályozója, *Karunga* pedig a föld, a víz és az Alvilág istene, a messze északon lakó vörös ős. Északra volt a hererók őshazája, fejjel arrafelé temetik ma is halottaikat, tehát a holtak bi-

rodalma felé néznek; az északi irány a településen belül is szentnek számít, így pl. a főnöki templomkunyhó a král északi felén áll. *Karunga* felesége *Musziszi*, de neki éppúgy nincs nagyobb szerepe, mint a fentebb említett *Kamangarungának*. Az egyesült *Ngyambi-Karunga* az ég, föld és Alvilág istene egy személyben, ő teremtette az embereket és az állatokat; ő az élet és halál ura, az időjárás stb. szabályozója. Különösebb tiszteletnek azonban nem örvend, az őskultusz jóval erősebb.

FÖLDMŰVESEK

A rendszeres termelőmunka (a földművelés és az azt kiegészítő állattartás), a letelepült életforma, az öröklés szabályozott menete kis területi–vérségi, vagyis falusi–nemzetségi egységekbe rendezte a társadalmat; mindez a vallási fogalmak megfelelő átértelmeződésével járt.

A földművesek világszemléletének középpontjában a föld, a termékenység és az újjászületés gondolata áll, ezzel kapcsolatosan lélekfogalmaik viszonylag differenciáltak, fejlett a halott- és az őskultusz. A sok-sok szellem és istenség meglehetősen földközeli, hatáskörük többé-kevésbé elkülönült. Az istenek fő feladata a termékenység és az eső biztosítása; a semmiből való teremtés helyett inkább a földből, mocsárból, fából stb. való előhívás gondolata szerepel (sokszor ezt is az ősöknek tulajdonítják). Fejlett a mágia: munkamegosztás van a papok, jósok között is.

Elégge elhalványult az állatostól való leszármazás és az állattal való rokonság tudata, elevenebb az a hit, hogy a lélek a halál után totemállatba költözik; ez sem mondható azonban általánosnak. A növénytermesztés ellenére is feltűnően kevés a növényi eredetű totem.

A nyugat-szudáni manding-ok totemállattól származtatják magukat, hitük szerint a halál után lelkük a megfelelő állatba költözik; ezt az állatfajt szigorú szabályok óvják. A libériai vei nép totemképzete már másodlagos: valamikor az egyik faluban békében élt az emberekkel egy *Mamad* (Nagyapa) nevű krokodil, „aki” házasságot kötött, s ebből utódok származtak. A közép-afrikai őserdei növénytermesztők nem az embert, hanem csak a manát (titokzatos mágikus erőt) származtatják totemállattól: először a nemzetség őse kapta, tőle pedig a mindenkori legidősebb nemzetségsfő örökli. A kevés növény-totem közé tartozik pl. a dél-etiópiai *enszete*, egy mitikus eredetű banánfajta.

A totemisztikus mítoszok gyakran allegorikus magyarázó mese alakjában jelentkeznek. A guineai kono nép egyik nemzetségének, a *nyinablának*

egyik tagja, egy vadász valamikor az ősidőkben elment vadászni. Útközben találkozott a leopárddal, amely már csaknem megölte, amikor egy nagy krokodil bújt ki a folyóból, és a segítségére sietett. Amíg az állatok harcoltak, a vadász elmenekült. Leszármazottai azóta is tisztelik a krokodilt, s nem esznek a húsából. Ez a mese voltaképpen a leopárd- és a krokodil-nemzetség egykori harcának jelképes története.

Az afrikai földművesek túlnyomó többsége a lélek különböző formáit külön-külön névvel illeti, vagy pedig egyidejűleg többféle lélekben (élet-, árnyék-, halál után tovább élő lélek stb.) hisz. E „lelkek” meglehetősen testszerűek, anyagiak, s nem is mindig különböztethetők meg világosan.

A legtöbb afrikai nép azonban még hisz a totemösöktől származó személytelen varázs-, illetve életerőben, azaz manában is, amelyet ki-ki egyéniileg is megszerezhet, és így különböző képességek (ügyesség, fizikai erő, nemzési képesség, mágikus hatalom stb.) birtokába jut.

A legtöbb földműves nép lélekfogalma sokkal összetettebb, mint a gyűjtögető és pásztornépeké, de még szorosan testhez tartozó. A dél-afrikai szotók pl. megkülönböztetik a testet és a lelket; az utóbbi a szívben vagy a fejben lakik, és szélhez hasonló; mindenkinek van külön árnyéklelke is. A kelet-afrikai dzsaggák az életlelket kicsinyített emberformának képzelik: a nagy *kivuri* a test feloszlásáig benne marad, a kisebb pedig körülötte futkos. A nyugat-afrikai manding-ok hármas lélekfogalmat vallanak: I. az *edidi* életerő, előjel, jósjel; 2. az *edimo* testtől elvált életerő, lélek; 3. a *mudimo* pedig képmás- vagy árnyéklelek. (Ez utóbbit különben a legtöbb afrikai nép ismeri; elsősorban álomban mutatkozik, mint pl. a zuluk *idlozija* is.)

A lélek csak a halállal válik el a testtől; önálló útjára, illetve sorsára vonatkozólag számos egymás mellett élő és alig megkülönböztethető felfogással találkozunk. A ghánai nzema nép is háromféle lelket ismer: 1. a *mora* életerő, amely a halállal végleg megszűnik; 2. a *ngomenle* az ősök szelleme, amely a halál után visszatér az Alvilágba; 3. az *ekela* az istentől származó s hozzá visszatérő, halhatatlan lélek. Az észak-togói naudebák olyan „egységes” lélekről tudnak, amely megtér ugyan az ősök szellemeihez, de egy kis része mégis újjászületik az utódokban. A dzsaggák is külön névvel illetik (*nkoma*) az Alvilágba leköltöző lelkeket.

A testtől elvált lélek tehát vándorol, eközben többszer is alakot változtat, sőt, vissza is térhet a földre. Általában azonban másvilági, szellemi életet él. Ez még korántsem jelent halhatatlanságot, boldog öröklétet még kevésbé. A lélek útjai ugyanis egyszer véget érnek, megszűnik a körforgás.

A letelepült afrikai népek felfogása szerint a temetetlen halottak, a terhesen elhunyt asszonyok és a gonosz varázslók lelke nem találja helyét a más-

világon, rosszindulatú kísértetté válik. A délnyugat-afrikai kwangari nők különösen félnek a terhes asszonyok szellemétől, amely ősszel jelenik meg a földeken, hátizsákja tele van kövekkel, és dobása halálos. Ezzel némileg rokon képzet a nyugat-afrikai manding-ok átoklelke: a kidöntött fák, az orvul megölt állatok és ismerősök bosszúálló szelleme halálba kergeti a bűnöst.

A lélek halál utáni továbbélésén alapuló halottkultuszt, amely az elhunyt és a hátramaradottak megszakítatlan kapcsolatát fejezi ki, e népeknél is megtaláljuk. Madagaszkáron igyekeznek az elhunytat „felvidítani”, a temetés jobban hasonlít énekes–táncos örömmünnephez, mint gyászszertartáshoz. A holttestet halotti lepelbe vagy marhabőrbe takarva és koporsóba téve ideiglenesen elhelyezik a családi-nemzetségi sírboltban. A vidám halotti tort néhány év múlva megismétlik: kora reggel kiássák a halott földi maradványait, a helyszínen újra felravatalozzák, és a körülötte felállított sátrakban énekelnek és táncolnak. Az ünnepség végeztével a halottat mindenfelé végighordozzák, ahol csak életében járt, hosszabb útra újabban még gépkocsin is elviszik. Utána ismét, most már véglegesen nyugvóhelyére kerül. Itt még megvannak a megalit-temetkezés maradványai: a sírhoz keleti irányban faragott oszlopot, követ állítanak fel, esetleg kőhalmot raknak. Rangosabb halottak fölé kis kápolnafélét is szoktak emelni. E földfelszíni emlékjelek hitük szerint magukba sűrítik a halott *haszináját* (titokzatos életerejét).

Az őskultusz is a lélek halál utáni továbbélésének hitén alapszik, és a halottkultuszhoz kapcsolódva a felmenő elődökre is kiterjed.

A madagaszkáriak nemzedékeken át tisztelik elhalt rokonaikat és őseiket, a másvilági és evilági hozzátartozók között szoros a kapcsolat: a holtak megkérdezése nélkül semmilyen jelentősebb vállalkozásba nem kezdenek, még az örökségből is részt juttatnak nekik. (A holtak és ősök ugyanis szigorúan megbüntetik azokat, akik elfeledkeznek róluk.) Az őskultusz elsősorban az afrikai néger parasztokra jellemző: nemzetségi társadalmuk eszmei alapja és fenntartója, vallási képzeteik és szertartásaik középpontja.

Az őskultusz általában a nemzetség tagjaira korlátozódik, érvényes áldozatot is csak a nemzetség valamelyik rangosabb tagja mutathat be. Fejlettebb társadalomszervezet (falu, törzs, állam stb.) s főként örökletes főhatalom kialakulása után a kisebb nemzetségi ősökön kívül egyes nagyobb embercsoportok közös őst is tisztelhetnek. Az őskultusz végső fokon államvallássá is válhat.

Az ősök hatásköre és segítsége rendszerint szintén csak tisztelőikre korlátozódik. Általában úgy viselkednek, mint a család- és nemzetségfők, de mágikus hatalommal vannak felruházva. Amíg a társadalom alájuk tartozó cso-

portjának élete rendes mederben folyik, az ősök is jóindulatú segítők, ellenkező esetben kellő eréllyel szoktak büntetni.

Az ősök lelkei földközeli szellemvilágban (föld, alvilág, fák stb.) élnek. E helyeken, illetve sírjuknál vagy földi maradványaik (ún. talizmánok pl. a koponya, állkapocs), illetve képmásaik (ún. fétisek, pl. összobrok) előtt áldozatot mutatnak be. Az áldozat tárgya attól függ, milyen téren számítanak az ősök segítségére. Termékenységvarázslat esetén pl. rendszerint köles, tyúk, kecske, juh, bika stb. kerül felajánlásra. A természetes áldozati helyek (szikla, fa, szent ligetek, berkek, barlang, hegycsúcs, völgy stb.) Afrika-szerte általánosak. A fétiskultusz elsősorban Nyugat-Afrikára jellemző. A kaszena nép fétiseinek pl. megszentelt helyük van; részt vesznek az igazságszolgáltatásban, jelen vannak a győzelmi lakomákon is. A kunduk fából vagy csontból faragott kicsiny összobrot tesznek fejükre, vagy a szemük elé, hogy mindezt lásson és halljon, és megbüntesse azt, aki hamisan esküszik.

Az ősök legfőbb tiszte a termés és általában a termékenység biztosítása, így ők küldik az esőt is. Az ősökhöz fűződő elemi létérdekek magyarázzák, miért másodrendű más természetfeletti lények tisztelete. Egyébként az ősök közvetítenek az emberek és a felsőbb hatalmak között, és szándékukat álmok, jósjel, ritkábban megszállottság révén tudatják. Az ősök alakja sok helyütt összeolvad a mitikus elődökével, főként pedig a különféle szellemeivel. Így pl. az egyik joruba teremtményhőse *Odudua*, aki az égi főisten fia, egyúttal az oyói joruba uralkodói dinasztia első tagjának, az oyói állam alapítójának, *Oranyannak* apja.

A néger földművelők szellemvilága feltűnően gazdag és sokrétű: ismernek természeti (bozót-, erdő-, vízi, tengeri stb.), falu-, föld- és pusztai szellemeket, különféle védő és óvó szellemeket, továbbá ismerik a háborúk, az ősök szellemét, isteniesült természetfölötti lényeket stb. Tiszteletük az őskultuszhoz hasonló, hatáskörük azonban elkülönültebb s egyben kiterjedtebb is. Nagyobb embercsoportok (falu, törzs stb.) legfőbb mágusai áldoznak nekik, az áldozati tárgyak és a helyszín az őskultuszéhoz hasonló; fejlettebb fokon állandó szellemkunyhókat és hivatásos papokat, titkos társaságokat találunk, sőt az egykori bennszülött királyságokban, illetve azok romjain politeista pantheon (a sok istenség együttese) is előfordulhat.

A Nyasza-tó menti nyanygyák szerint a szellemeket csak hallani lehet, de látni nem; időnkint azonban állat alakot ölthetnek. Egyes szudáni parasztnépek bozótsszellemre már nemcsak az állatok ura és őrzője, hanem kísértet is. A szudáni bambarák falusszellemre tulajdonképpen valamely szent fában megtelepedett ős szelleme. A falufőnök tanácsot és segítséget kér tőle, s az év nagyobb ünnepein állat- és terményáldozatot mutat be neki. E szellemek

időnkint el is hagyhatják tartózkodási helyüket: számár, kecske, patkány, kígyó, béka stb. hátán ülve járnak. Ezeket az állatokat szentnek tartják, a faluban szabadon mozoghatnak.

A szellemek általában test és nem nélküliek, az afrikai négek azonban antropomorf módon ember alakjában képzelik el őket. A Nagy-tavak környékén érthetően fontosabbak a víziszellemek, akiknek a nyamvezik szerint éppúgy főnökük van, mint az egyes falvaknak. A cibák faluszellemének pedig szellemfeleségeik és -fiaik vannak, ez utóbbiak közül az egyik a zivatar-szellem. A Guineai-öböl mentén lakó évék egy *Kakle* nevű szellem vezetésével ülnek össze, és szolgáltatnak igazságot. A zuluk *imilozi*-szertartása során a varázsló a kunyhó tetején tartózkodó szellem onnan elhangzó szavait tolmácsolja.

Az egyes történeti rétegek esetenként jól elkülöníthetők; Kelet-Afrikában a bennszülött, az arab és az európai eredetű szellemalakok közül mindig az újabb az erősebb; a legkésőbbben megismert európai másvilág alakjai már egész karavánkísérettel haladnak, és sok poggyászt visznek utánuk. A közép-afrikai baléze nép szerint a legfőbb égi lényt két szellem veszi körül; a Guineai-öböl mentén lakó kvirik úgy tudja, hogy a holtak lelkeit szellemek viszik az isten elé, hacsak a *Mokasze* nevű gonosz szellem el nem ragadja őket. E gonosz szellemek ellen pl. Kelet-Afrikában úgy védekeznek, hogy zsákba kötve játékcsonakba helyezik, és a nyílt tengeren elsüllyeszti őket.

Az afrikai istenségek nehezen szakadnak el az Alvilágtól és a földtől, nem feltétlenül égi lények. Vonásaik még sokban emlékeztetnek az ősökére, a kultúrhéroszokéra és a szellemekére, a feladatokat (teremtés, termékenység stb.) gyakran meg is osztják velük. E legfőbb égi lények rendszerint házasságban élnek, és feleségük termékenység-istennő.

A Kilimandzsáró környékén élő dzsagga és pare nép *Mulunguja* még első, isteniesült ő, tevékenysége elsősorban a földdel és az alvilággal kapcsolatos. Teremtő képességgel is fel van ruházva, mintegy a szomszédos pásztornépek időjárás- és napisteneinek ellenképe. A közelben lakó nyanygyák azonos nevű legfőbb lényé már több mitikus vonást egyesít magában: első és legfőbb ő, az egész szellemvilág ura, égi esőküldő, de ehhez még igénybe veszi az ősök segítségét. Minden élőlény teremtője is, mégis kénytelen osztani egy *Mpambe* nevű mennydörgésistennel, akinek kultusza elevenebb. A mindenkori főnök nővére ápolja, és az esőszertartások alatt a nép körüljárja *Mpambe* isten földi megtestesítőjét, a főnököt. Hasonló kettősség és egyúttal érdekes jelentésbővülés figyelhető meg a manding-oknál is: *loba* szavuk előbb csak a napot, majd az égboltnak a halott szellemek által lakott részét (a másvilágot), utóbb az egész eget s végül az égi istenséget jelentette.

Ez utóbbinak azonban másik neve is van: *Nyambe*. Ténylegesen ő kormányoz, és minden jó tőle származik.

Az állami szervezet kiteljesedésének hatását a mítoszokra a bugandai gandáknál követhetjük nyomon. Mitológiájuk szerint valamikor számos isten és szellem népesítette be az eget és földet, azonban a ganda állam megalkulása után, és főként a 18. század végétől a mind hatalmasabbá váló uralkodók egyre-másra „leváltották” őket, és újakat „neveztek ki” saját őseik közül. Ezt úgy fogták fel, hogy a király manája az évszázadok során annyira felhalmozódott, hogy már rendelkezik az istenek felett is.

Az afrikai istenségek jelentős része természeti szellemek isteniesülése folytán keletkezett, s ennek megfelelően legfőbb feladatuk az esőküldés. Az észak-rhodesiai bembák *Lesza* nevű istene a természeti erőket egyesíti, ő elsősorban az időjárás, a villámlás és mennydörgés ura. A szudáni mandingók *Mulungu*ja is elsősorban égi esőküldő. Minthogy a főnökök, uralkodók gyakran a fő esőcsinálók egy-egy társadalomban, többnyire azonosulnak a vihar istenével. Ez nemcsak a szavannán élő bembáknál van így, hanem olyan népeknél is, amelyeknek már nincs szükségük esőcsinálóra. Viharisten pl. a délnyugat-nigériai jorubák Oyo állam fővárosában élő alafinja, a joruba birodalom ura. Egy mítosz, amely bizonyára akkor keletkezett, amikor a jorubák még északabbra, szárazabb vidéken laktak, elmondja, hogy a leopárd (amelyet Nyugat-Afrikában általában azonosítanak az uralkodóval) hogyan szerzett vizet a hegyektől, dühös ordításával elijesztve az eső őrzőit, akik ettől az időtől fogva urukként tisztelték. A jorubák azóta is hallják minden vihar alkalmával az uralkodójukban reinkarnálódó leopárd üvöltését – a mennydörgést.

Az afrikai mitológiában a teremtés aktusa nem feltétlenül kapcsolódik az istenség fogalmához. A dél-afrikai ngonik pl. még őseiknek tulajdonítják az emberek és állatok mocsárból való előhívását, holott már ismernek égi zivataristent és termékenység-istennőt. Az északkelet-afrikai luók *Nyikangja* pedig isteniesült kultúrhérosz, aki egyben az uralkodóház alapítója is: földi képmása az istenkirály. Etiópia egyes őslakóinak *Berri* nevű istennője valamikor kultúrmövények ismeretére és élvezetére tanította meg az embereket. A jorubák égistene teremtetlen és örökkévaló. Megtermékenyült felesége méhéből jöttek világra fiai, akik a földi lényeket, a folyókat stb. teremttették. Ez a következő módon történt. Az égisten három fia közül az egyik, *Odudua*, kihasználva azt, hogy testvérei lerészegedtek az égi pálmabortól, egy láncot eresztett le az égből apja, *Olorun* megbízásából. A világ akkor még csak vízből állott. Ahol a lánc a vízbe ért, oda *Odudua* egy darabka földet helyezett, s erre egy ötlábú csirkét ültetett, amely addig kaparta a földda-

rabot, amíg hegyek, síkságok, folyók és tavak nem keletkeztek. *Odudua* ekkor földi isteneket, *orisákat* teremtett, s ezek lettek a jorubák ősei.

Afrika-szerte ismerik a termékenység- vagy földistennő fogalmát, akit égi férje eső alakjában termékenyít meg, ugyanez az istenanya biztosítja a termést, a gyermekáldást stb. Ezekről az isteni szülőktől származnak az istenfiak és a szellemek is. A nyugat-afrikai akanoknál *Nyame* főisten küldi a lelket a magzatba, és megszabja életútját, sorsát.

A felső-voltai dogonok rítus-magyarázó teremtmésmítosza inkább a társadalom egyes lényeges intézményeivel kapcsolatos. Az örökkévaló égisten, az egyetlen és mindenható *Amma* egykor megteremtette a világot egyetlen marék agyagból. Ezután élőlényt is akart alkotni, ezért férfierejét egy természethangya-várba ültette át, és „feleségévé” tette a Földet, amelynek nemi szerve egy másik természethangya-domb volt. Minthogy azonban a zárt természetdomb megtermékenyítése nem sikerült, lemetszette a tetejét. Ezt jelképezi máig a dogon serdülő lányok beavatási operációja, az excízió, a clitoris megmetszése.) Most már sikerült a megtermékenyítés, és megszületett *Ogo*, a sakál. *Amma* nem volt elégedett a teremtéssel, embert is akart alkotni, ezért a vízből megteremtette *Nommót*, aki egyben *Ogo* szellemi transzformációja is volt. A dogonok a sakált tartják törzsi totemállatuknak. *Nommo* páros lélekkel rendelkezett, hermafrodita volt. *Amma*, hogy biztosítsa a szaporodást a földön, különválasztotta *Nommo* férfi és női személyiségét. A beavatási rítusokig ma sincs társadalmilag elismert neme a gyermeknek, „semleges”; avatáskor „dől el”, a hit szerint, hogy fiú lesz-e vagy lány.

A legtöbb természethez nagyon közel élő nép gondolkodásában a teremtés, az új élet fogantatása és születése szoros kapcsolatban áll a halállal. Ezt példázza talán a guineai konók teremtmésmítosza is:

Kezdetben nem volt semmi. A világmindenség sötétjében éledgett *Sa*, a halál, asszonyával és egyetlen lányával. *Sa* hatalmas sártengert teremtett, hogy legyen hol élnie. Egy napon *Alatangana*, az isten, meglátogatta Sát, és mivel nem tetszett neki a sár, megteremtette a földet, továbbá az állatokat, növényeket. Ezután megszöktette a halál lányát, aki tizennégy fekete és fehér gyermeket szült neki. A gyermekek azonban mind különböző nyelven beszéltek, és a szüleik nem értették őket, így büntette őket *Sa* azért, hogy *Alatangana* nem teljesítette a hozományfizetés, a menyasszonyváltság szokását. A gyermekek benépesítették a földet, de még mindig sötétség volt. *Alatangana* a hajnali madarat és a kakast küldte Sához, hogy világosságot kérjenek. *Sa* engedett a kérésnek, s azóta is a hajnali madár és a kakas hívja elő a napot reggelente. *Sa* feltétele azonban az volt, hogy *Alatangana* cseré-

be mindig adja oda egyik gyermekét, amikor csak *Sa*, a halál üzen érte. És ezért kell a föld gyermekeinek meghalniuk...

A teremtő, mindenható és örökkévaló isten fogalmával nem találkozunk gyakran Afrikában. Sok kutató úgy véli, hogy az ilyen isten hite, ahol fellelhető, az újkori missziók hatására jött létre. Így szorította háttérbe pl. a közép-afrikai népeknél általánosan tisztelt *Nzambi* összes természetfölötti társát, és vált égi teremtő istenné. A szudáni manding-ok így emlegetik *Mulungut*: a Megfoghatatlan. A kelet-afrikai digók *Murunguja* még elvontabb fogalom: mindent hall, lát és tud, egyszóval: mindenható.

Az istenkultusz az ősökéhez, szellemekéhez hasonló, de csak ott hangsúlyos, ahol a bennszülött államok uralkodó csoportjai szorgalmazták (pl. jorubák, nyanygyák, madagaszkáriak); különösen vonatkozik ez az ún. istenkirályságokra (l. a továbbiakban).

Vitás esetekben a földművelő népek gyakran folyamodnak ún. istenítélthez; legismertebb a víz- és tűzpróba: az előbbinél a gyanúsított kezét-lábát összekötik, és vízbe dobják; ha fennmarad, ártatlannak tekintik.

Az utóbbinál tüzes parázson kell áthaladnia. Ha nem sérül meg súlyosan, nem bűnös. A gyilkossággal gyanúsított személlyel gyakorta vízben oldott mérget itatnak; az ártatlan hitük szerint kihányja, a bűnös belehal. Legsajátosabb a kelet-afrikai zaramók tű-próbája: a gyanúsított orrcimpáján, szemhéján tűt böknek át; ha könnyen csúszik, és nem folyik a vér, az illető ártatlan.

Erősen hisznek e népek az ómenekben, a szellemvilágnak az emberi akartól független jósjeleiben. Helyes értelmezésükkel a bajt el lehet kerülni, s meg lehet tudni a jövőndőt is. Sokféle jósjelből lehet szerintük következtetéseket levonni: a csillagok állásából, a vízből, a madarak repüléséből és kiáltásaiból, a zsigerek elhelyezkedéséből (béljóslás), a tűzre dobott csontok hasadásából, álmokképekből stb. Jóslással hivatásos jósök foglalkoznak és rajtuk kívül az ősök, szellemek vagy istenek által megszállt személyek (Kelet-Afrikában az egykori államalakulatok területén igen gyakran a nők!).

Hisznek abban is, hogy sok boszorkány él a földön. Ezek éjjelenként elhagyják testüket, és tértől, időtől nem korlátozva szabadon röpködnek. Néha éjjeli madarak, antilopok, leopárdok testébe költözve teszik meg az utat. Elhagyott vidékek hatalmas fáin tartják gyűléseiket, s még napkelte előtt visszatérnek saját testeikbe. Elsorvasztják kiszemelt áldozataik testét, nemegyszer ragadozó állat képében elfogyasztják. A mindenki által üldözött varázslók lényegében ugyanezt teszik, azzal a különbséggel, hogy míg a boszorkány maga sem tud éjszakai gáztetteiről, a varázsló szándékosan és nappal is végzi azokat. A bantu népek többsége szerint senki nem hal meg természetes halállal, minden betegségben és balesetben egy boszorkány vagy varázsló

keze van benne. Egyes kongói népek a halál beállta után, néha csak a temetés után, felboncolják a holttestet, s megvizsgálják a belső részeket, hogy a boszorkány vagy varázsló ártalmait leleplezhessék. A boszorkány és varázsló büntetése néha csak bírság, gyakrabban azonban halál.

A két gonosz mágiát űző alak Nyugat-Afrikában többnyire keveredik egymással. Jól láthatjuk ezt pl. egy guineai mesében. Élt egyszer egy öregasszony, aki fia minden feleségét megette. Végül a fiú a szomszéd faluból hozott magának feleséget. Ennek azonban volt egy varázsló húga, aki kés, kendő, majd gyík alakjában nővérével tartott, hogy megvédje őt anyósától. Amint a fiú otthonába érkeztek, az öregasszony mérgezett ételt adott eléjük, de a varázsló lány elárulta a fiataloknak. Az öregasszony már csak az éjszakát várta, hogy állat képében felfalhassa menyét, amikor estefelé húga tanácsára a fiatalasszony megkérte anyósát, hogy hozzon a patakról hálóban vizet. Ez elég sokáig tartott, s ezalatt a fiatalok éltek az alkalommal, és elszöktek.

A különféle ártalmak, többek között a szemmel verés ellen sokféle eszközzel védekeznek, elsősorban amulettal, talizmánnal, fétissel, ezekben tartózkodik az a varázserő vagy szellem, amely a tulajdonost megvédi a rontástól.

Az elhárítás, gyógyítás, a varázslat ellen való védekezés a mágia tulajdonképpeni célja. Eszközei és módjai sokfélék, a boszorkánydoktorok többsége pedig már specialista. Tudásukat részben öröklik, részben tapasztalati úton szerzik. Gyakran összetévesztik őket a varázslókkal, pedig ez ugyanaz, mint ha a bírót összetévesztjük a vádlottal. A varázslást Afrika-szerte illegális és társadalomellenes tevékenységnek tartják. A boszorkánydoktorok, jósok specializálódása függ az adott társadalom differenciáltsági fokától. A szudáni övezet manding-jainál az orvos és a mágus ugyanaz a személy. A dél-afrikai zuluk aszerint különböztetik meg, mivel és mit gyógyít. Van, aki kideríti a kár okozóját, a varázsló vagy boszorkány személyét, s van külön gyógyfüves orvos és állatorvos.

Világviszonylatban Fekete-Afrika területén működik a legtöbb titkos társaság. Ezek általában a vérségi (nemzetségi), területi (faluközösségi) és egyéb szervezetek és intézmények fölött állnak, és az adott társadalom kiváltságosait, azaz a nőkkal szemben a férfiakat vagy pedig csak a rangosabb, vagyonosabb elemeket tömörítik. Fő funkciójuk a tagok érdekvédelmén kívül a rend fenntartása a társadalomban. Igen gyakori azonban, hogy öncélú, garázda szervezetekké válnak, vallási és társadalmi presztízsüket eredeti rendeltetésükkel ellentétesen, a közösségek félelemben tartására használják fel. Voltaképpen az államszervezet kezdetleges előképei, illetve az állam-

szervezet széthullása esetén az állami végrehajtó hatalom helyettesítői. Ilyen a jorubák *Ogboni*-, a libériaiak *Poro*-, az angolai ovimbunduk *Zsaga*- és *Pakaszeró*-társasága stb.

A belépés általában bizonyos kor eléréséhez vagy pedig vagyoni és egyéb feltételekhez van kötve, és avatási szertartás keretében zajlik le. Az ilyen exkluzív társaságok belső szerkezete vagyon és rang szerint tagolódik, s a szövetség egésze a hatalom kisajátításának legfőbb eszköze. Kevésbé rétegzett társadalomban minden férfi társasági tag lehet, a nőket és a gyermekeket azonban kirekesztik; a nőknek lehetnek saját társaságaik.

E különféle társaságok közös jellemzője a titkosság, amelynek megsértése esetleg halállal jár. Az avatáson és egyéb kultikus szertartásokon az őseket, a szellemeket vagy az isteneket szimbolikus, kifejező maszk (álarc) és öltözék helyettesíti. Hangjukat dob, zúgattyú és egyéb mágikus eszközök utánózzák. Az álarcos szereplők a jósok, papok, akik eljátsszák a halált és feltámadást, továbbá mitologikus és egyéb szimbolikus jeleneteket. Az emberi tróféák, a koponyák, fülek, nemi szervek, kezek mellett a rituális kannibalizmus (szertartásos emberevés) és az emberáldozat is a kultuszok része lehetett. Bozótban, erdők mélyén, sok helyütt külön székházban folytak a titkos szertartások.

Az Ogoué középső folyása mentén, Gabonban, több ilyen szövetség él egymás mellett, kultuszaik középpontjában más-más szellem áll, ezekről nevezik el magukat. Avatási ünnepségeknél a főpap a *Mangongo*-társaság által tisztelt víziszellem maszkjában emelkedik ki a habokból, és ijesztő ordítással riasztja el a hívatlanokat. A *Mdai*- és a *Mgoi*-társaság tagjai maszkjaikkal erdei szellemet jelenítenek meg, amely az avatásokon, illetve a halotti szertartáson vesz részt. Az utóbbi az erdő mélyén zajlik le, és ez alkalommal valószínűleg el is fogyasztják a halottat, hogy ereje beléjük szálljon. Csontjait azonban visszaviszik a faluba, s tiszteletből befestik. A *Mvetyi*-szövetség földszellemet tisztel, ünnepségeit a falusi székházban szokta tartani.

A nyugat-szudáni manding-ok *Komo*-szövetsége a nemek és egyes korosztálycsoportok elkülönülésén alapszik: önálló szervezetük van a nőknek, az ifjaknak és a felnőtt férfiaknak. Az utóbbin belül öregek tanácsa működik, vezetője egyben szertartásmester is: csengőhordozó és a maszkok őre. A halál és feltámadás jelképes misztériumát az ősök álarcában játsszák el. A szenegambiai *Szimo*-szövetség egy erdei szellemről kapta nevét; tagjai csak körülmetélt ifjak lehetnek, akik a teleptől távol élnek, s időnkint a szellem vezetésével megjelennek a faluban igazságot szolgáltatni.

Egy észak-libériai *mano* mítosz azt is elmondja, hogyan keletkezik egy helyi, „szellem-tulajdonos”, vagyis természetfölötti hatalommal rendelkező

társaság. Élt egy falu mellett az erdőben egy emberevet szellem, *Pé*. A falu egyik vadásza, aki varázslatos, magától célba találó nyíllal rendelkezett, elment egyszer *Pé* erdejébe vadászni. Ahogy a gonosz szellem megpillantotta a vadászt, rá akart támadni, az azonban nyilával megfenyegette, és a szellem kénytelen volt teljesíteni parancsait. A vadász követelte, hogy kísérje el a faluba. Ez meg is történt, de a szellem a falu előtt iszonyatosat üvöltött, mire a nők, gyerekek és a félénkebb férfiak házaikba zárkóztak. A bátor férfiak azonban körülfogták *Pét*, s attól az időtől kezdve övék volt a szellem és ezzel a hatalom a gyávák és az asszonyok felett. A vadászt pedig társai kinevezték *Zónak*, ami azt jelenti, hogy a fétis őre, a szellemek ura.

A ritkán előforduló női társaságok a férfiakénak mintájára alakultak: a gaboni pindzsi *Nyembe* nevű nőszövetsége a bozótban, a fang férfiak *Bviti*-társasága pedig a falusi székházban tartja összejöveteleit. (Ennek az építménynek a középső oszlopa jelképezi az ég s föld közötti összeköttetést, e körül helyezik el az ősök koponyáit.) A női társaságok legfőbb funkciója a leányavatás, amely után a leányokat házasságra érettekké nyilvánítják.

Előbbre haladott társadalmi rétegződés esetén e titkos társaságok befolyása nagyobb területre és csoportokra is kiterjedhet, és politikai, jogi funkciót tölthet be. A nyugat-nigériai joruba államok területén alakult *Egungun*- és *Ogboni*-szövetség nagy politikai befolyásra tett szert, és fő funkciója az igazságszolgáltatás volt. A kameruni *Egbo* (vagy *Mungi*)-társaság hatalma mindenkire kiterjedt; a nyugat-afrikai *Poró*-szövetség pedig több állam területét is átfogta már, nagy jelentőségre emelkedett az egyes törzsek összetartásában; legfőbb feladata a bíraskodás és a nagyobb csoportok közötti ellentétek elsimítása volt.

Az afrikai bennszülött államokban többnyire örökletes nemzetségi arisztokrácia alakult ki, élén a fejedelemmel, akit gyakran istenkirályként tisztelték, a legfőbb politikai és vallási hatalmat ő birtokolta; mint az ősök vagy az isten földi megtestesülése, szentnek számított. A nagyobb államokat kerületekre osztották, kinevezett hivatalnokok vagy a királyi család egy-egy tagja vezetésével igazgatták. A király után hatalomban az anyakirálynő következett. Általában véve jellemző a nők nagyobb társadalmi súlya. Az uralkodók állandó testőrséget tartottak. Számos helyen városok alakultak ki fejlett kézművességgel és kereskedelemmel.

E bennszülött államok vallása elsősorban az őskultuszon alapult, de szinte valamennyi kezdetleges vallási formát is törés nélkül átvették. A király volt a legfőbb pap; általában a világi és a vallási hatalom azonos szemé-

lyek kezében összpontosult. A tisztelet középpontjában az uralkodó szent személye állt: ő csak közvetve, főemberei segítségével kormányzott, láthatatlanul és érinthetetlenül élt palotájában. Isteni erejének fennmaradását sokféle rítus szolgálta, elődjeinek manájából táplálkozó mágikus erejét, vére tisztaságát (és a hatalom, valamint a vagyon osztatlanságát) pedig a szigorú utódlási rend biztosította. Az uralkodó volt a megtestesült, isteniesült ő, egyszersmind az égi isten földi megszemélyesítője, a hatalomnak, a nép jólétének letéteményese, jelképe és biztosítója. Reinkarnálódó életlelkét az említett szent állami tűz szimbolizálta. Szentnek számítottak a különféle hatalmi jelvények is. A szertartásos koronázás (beiktatás) tulajdonképpen az uralkodói erő és hatalom átadását-átvételét célozta. Az udvari etikett szigorúan kötött és minden részletében szimbolikus, mágikus jellegű volt.

A szent uralkodó néhány helyen nem halhatott meg természetes halállal. Ha ereje meggyengült, vagy súlyos beteg lett, ha a népet természeti csapások vagy egyéb katasztrófák sújtották, az égiek előtt kegyvesztetté vált királyt rituálisan meggyilkolták. A sillukok szent lándzsával szúrták át, az ambók pedig feleségeivel együtt megfojtották. A királyi temetéseken általános volt az emberáldozat, sőt, halála évfordulóin újabb áldozatokat mutattak be a sírjánál.

Az afrikai királyságok uralkodó csoportjai az igen erőteljes benyomást teremtő vallási szertartásokon kívül történeti mitológiával is megalapozták uralkodáshoz való jogukat, privilégiumaikat. Ezek a mítoszok részben már történelmi elbeszélések is, amelyeknek tényanyagából egy-egy nép vándorlásaira, egy-egy állam keletkezésére következtethetünk. Akad olyan mítosz is, amely egyetlen elbeszélésben magába foglalja a teremtés, az istenek, az uralkodó csoport és az állam történetét. Ilyet jegyzett fel Torday Emil a századforduló körül Kongóban, a busongo vagy kuba királyságban, a Kasai és a Sankuru folyók összefolyásánál:

Kezdetben sötétség uralkodott, és az egész földet víz borította. Ebben az őskáoszban egyedül élt *Bumba*, az isten. *Bumba* fehér bőrű volt és hatalmas termetű. Egy napon, üresnek és sötétnek találván a világot, alkotni kezdett. Először megteremtette a napot, majd a holdat és a csillagokat, és világosság lett. Ezután a nap hatására fodrozódni kezdett a víz, és felszínén homokpadok alakultak ki; de akárcsak a víz, a szigetekcskék is teljesen élettelenek voltak. Ekkor *Bumba* újra alkotni kezdett, megteremtette a leopárdot, a bokrétás sást, a krokodilt, a teknőst, a rákot, a fűrge csellét, a kecskét és végül a villámot, fekete leopárd képében. Teremtett még számtalan embert is, akik közül egy fehér volt, mint ő maga. Ennek az embernek a *Loko Jima* nevet adta.

Az állatok különféle formákban megsokszorozták önmagukat, hogy benépesítsék a földet. A krokodil megteremtette a kígyókat és gyíkokat, a gyík a szarvatlan állatokat, a kecske a szarvas állatokat és a fürge cselle a halakat. Ezután az egyik ember, *Nyonye N'gana* fehér hangyákat teremtett, de ebbe az erőfeszítésbe belehalt. A fehér hangyák viszont szétszéledtek, és termékennyé tették a homokpadokat; teremtőjüket magát ide temették. Egy *Csonganda* nevű ember a zöld növényeket alkotta meg, *Csedi Bumba* pedig ugyancsak megpróbált teremteni valamit, s létrehozta a sólymot, de semmi mást.

Amikor a világ teremtése befejeződött, *Bumba* meglátogatott minden falut, s mindenkinek ezt mondta: „Nézzétek mindezeket a csodálatos dolgokat, amelyeket én megalkottam; használjátok valamennyit egészséggel. Megparancsolom azonban: őrizkedjetez attól, hogy megegyétek ezeket és ezeket a dolgokat.” Így minden falu megkapta a maga *ikina bariját*, vagyis tabuját, bár néhányat azóta elfelejtettek az emberek. Mindenki, aki megtöri a tabut, beteg lesz, és meghal.

Egyedül a villám, a tüzet lehelő fekete leopárd volt elégedetlen *Bumba* teremtői tevékenységével, úgyhogy az istennek végül is elfogyott a türelme, és száműzte őt a földről az égbe. Csakhogy így az emberek elvesztették a tüzet. *Bumba* ezért engedélyt adott a fekete leopárdnak, hogy időről időre visszatérjen a földre. Valahányszor így tesz, mindig végez némi pusztítást, főleg a fákat csapkodja, de az emberek hamar megtanulták, hogyan kell felhasználni a fákon keletkezett tüzet, amely akkor jelenik meg, amikor a leopárd áthalad a falun.

Feladatát bevégezvén *Bumba* összehívta három kedves emberét, *Loko Jimát*, a fehérét, továbbá a fekete *Jelét* és *Dumancsuját*. Azt mondta nekik: „*Jele*, te leszel a ngongók ura, te, *Dumancsua*, a ngendiké, Le viszont, *Loko Jima*, te leszel a busongók ura, a földi isten; és *Jele* és *Dumancsua* adót fog fizetni neked.” Ezt végigmondva felemelkedett a levegőbe, és eltűnt az égből. Így lett *Loko Jima* az emberiség legfőbb uralkodója.

Az emberek lakóhelye mellett volt egy tó, tele pálmaborral. Aki csak szomjas volt, ihatott a borból. Egy napon azonban egy asszony tisztatlanságával megfertőzte a tavat, s az kiszáradt. Medrében négy újfajta pálma sarjadt ki. Amikor már nagyra nőttek, egy arra járó pigmeus megcsapolta édes nedvüket, amely néhány nap alatt pálmaborrá érett. Felfedezését elmondta az uralkodónak, és *Loko Jima* egész népével elment megkóstolni az italt. Minthogy a tó nedvéhez mindenkinek egyformán joga volt, azóta is mindenki köteles megosztani pálmaborát barátaival; senki sem ihat egyedül.

Loko Jimát halála után egyetlen lánya követte a trónon. Ő volt az, aki megtanította az embereket arra, hogyan kell házat építeni. Két fia született: *Woto* és *Nyimi Longa*, meg még két lánya, *Bengela* meg egy másik, akinek nevét sohasem szabad kimondani. A következő uralkodó *Woto* lett, aki minden embernek nevet adott, s akinek az álmában megjelenő *Bumba*, az isten, elmagyarázta a vas használatát. *Woto* vezette be a körülmetélés szokását, és uralkodása alatt honosodott meg a méreggel történő istenítélet is.

Egyszer azonban beleszeretett saját nővérébe, akinek nevét sohasem szabad kimondani, s az szült neki egy fiút; ezt *Nyimi Lelének* hívták. Amikor kiderült a dolog, olyan felháborodás lett úrrá a népen, hogy *Woto* kénytelen volt elküldeni fiát az országból. *Nyimi Lele* híveivel egyetemben egészen a *Loange* folyóig utazott, a *Kasai* folyón túl, és itt megalapította a *basilele* (*Lele* fiai) népet. Leszármazottaiból kerültek ki a lelék főnökei. A busongók, ngendik és ngongók azonban nem bocsátották meg *Wotónak* a vérfertőzést, rendre szemére vetették bűnét. Végül nem bírta tovább a zaklatást, és pigmeus követői segítségével el akart szökni az országból. Úgy tervezte, hogy előbb elpusztítja a háziállatokat és a kölest, a következő reggelen pedig összehívja a népet, hogy az első jelentkezőnek átadja hatalmát. Egyik pigmeusa azonban elment *Nyimi Longához*, s figyelmeztette *Woto* szándékára. „El ne aludj ma éjjel – mondta –, állj a kapuba, és amikor hallod bátyád hívását, siess oda, és szólj: itt vagyok!” *Nyimi Longa* így is tett. *Woto* az éjszaka folyamán egy kakas, egy tyúk és némi köles segítségével nagy varázslatot végzett, s kipusztította a busongók egész területén a háziállatokat és a termést. Napkelte előtt *Woto* nagyot kiáltott: „Gyertek, gyertek gyorsan!” Fivére, *Nyimi Longa* volt az első érkező, de *Woto* a sötétben nem ismerte fel, és átadta neki hatalmát és jelvényeit, beletűzte hajába a bokrétás sas két szárnytollát, s ezzel uralkodóvá tette. Amikor kivilágosodott, már az egész nép ott szorongott a palota előtt, s *Woto* hiába dühöngött öccse csele miatt. A volt uralkodó rabszolgáival és követőivel messze délre költözött, és a busongók soha többé nem hallottak róla. *Nyimi Longa* uralkodása nehézségekkel kezdődött, mert népének elpusztult minden élelme. Ezért hat legkedvesebb emberét elküldte délre bátyja után, hogy tanácsot kérjenek. Azok sikerrel jártak, s a továbbiakban is mindent megtettek az uralkodó hatalmának és tekintélyének növelésére. Ezért utódaik ma is viselik nevüket: *Kimi Kambu*, *Csikala*, *Epancsula*, *Nyanga*, *Nyibita* és *Nyimi Songo* – ezek a nevek a legfőbb államtanács tagjainak rangjaivá, címeivé váltak. *Nyimi Longa* uralkodása hosszú és dicsőséges volt, neve minden busongo uralkodó címe lett.

A következő nyimi *Minga Bengela* volt, *Nyimi Longa* nővérének fia, akit nagybátyja mindig intett arra, hogy ne feledje el *Wotót*. Ezért néhány évi

uralkodás után *Minga Bengela* egész népével felkerekedett, hogy megkeresse. Sokáig utaztak délre, négy folyón is átkeltek (Ubangi, Kongó, Busira, Lukeine), amíg elérték a Sankurut, ahol a nyimi három csoportra osztotta népét. A ngongókat keletre, a ngendiket délkeletre, saját busongóit pedig délre telepítette le, így foglalták el a királyság mai területét.

Bibliográfia

Általános

- BELLAMY, H. S.: *Moons, Myths and Man*, London, 1949.
BULFINK, Th.: *Mythology*, London, 1948.
CAZENEUVE, J.: *Les mythologies à travers le monde*, Paris, 1966.
CLEMEN, C.: *Urgeschichtliche Religion...*, Bonn, 1933.
DUMÉZIL, G.: *Les Dieux des Indo-Européens*, Paris, 1951.
FISCHER, H.: *L'aube de la civilisation en Égypte et en Mésopotamie*, Paris, 1964.
GRAY, L. H. (szerk.): *Mythology of All Races*, Boston, 1916–1928.
GRIMAL, P.: *Mythologies*, Paris, 1963.
GUIRAND, F.: *Mythologie générale*, Paris, 1935.
KRAMER, S. N. (szerk.): *Mythologies of the Ancient World*, Chicago, 1961.
KRAPPE, A. H.: *Mythologie Universelle*, Paris, 1930.
Mythologische Bibliothek, Leipzig, 1913.
„Maria”. *Introduction à l'histoire des religions*, Paris, 1948.
MÜLLER, U.: *Comparative Mythology*, London, 1910.
PAULY – WISSOWA: *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893–.
PECZ, V.: *Ókori lexikon*, Budapest, 1902–1904.
REINACH, S.: *Cultes, mythes et religions*, Paris, 1905–1923.
SCHRÖDER Chr. M. (szerk.): *Religionen der Menschheit*, Stuttgart, 1961–.
SPENSE, L.: *Introduction to Mythology*, London, 1931.

Afrika

- DROGI Tibor: *Az oroszlán-menyasszonyok. Dél-afrikai népmesék, Népek meséi*, Budapest, 1961.
BLEEK, W. H. I.: *Specimens of Bushman Folklore*, London, 1911.
CHATELAIN, H.: *Folk-tales of Angola*, American Folklore Society, Memoirs I. 1849.
EVANS-PRITCHARD, E. E.: *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, London 1937.
FORDE, D. (szerk.): *African Worlds: Studies in the Cosmological Ideas and Social Values of African Peoples*, London, 1954.

- FROBENIUS, L.: *Atlantis. Volksdichtung und Volksmärchen Afrikas*, Jena, 1921–1928. (12 kötet)
- GRIAULE, M. – DIETERLEN, G.: *Le Renard Pâle*, I. köt.: *Le mythe cosmogonique*, I. rész: La création du monde, Travaux et mémoires de l'Institut d'Ethnologie de l'Université de Paris XXII, Paris, 1965.
- KENDE István: *Gueladyo, a nagy szerelmes*. Népmesék Guineából, Népek meséi, Budapest 1962.
- HERSKOVITS, M.: Negro Folklore, in: Simon Ottenberg szerk.: *The Peoples and Societies of Africa*, New York, 1961.
- RADNÓTI Miklós: *Karunga, a holtak ura*, Népek meséi, Budapest, 1957.
- NADEL, S. F.: *Nupe Religion*, Glencoe, Illinois, 1954.
- RATTRAY, R. S.: *Akan-Ashanti Folk-tales*, Oxford, 1930.
- TALBOT, P. A.: *The Peoples of Southern Nigeria*, London, 1926.
- TURNBULL, C. M.: *The Forest People*, London, 1962.
- WERNER, A.: *Myths and Legends of the Bantu*, London, 1933.

A tanulmányban szereplő afrikai népek és neveik

(összeállította: B. Sz.)

- afrikai néger népek: 1. szudáni, 2. bantu, és *kiegészítés*: 3. niloták (nílusi népek) mint a tanulmányban említett: luo, nuer, silluk, maszai, lotuko, továbbá: dinka, bari, (a)zande stb.
- akan / asanti = Ghána, törzsi királyságot alkotó, nagyhagyományú, nyugat-afrikai (szudáni) nép, nyelvük a kwa nyelvek csoportjába (niger-kongói nyelvcsalád) tartozik (bár a kwa, gru, gbe alcsoportok esetében a nyelvek hovatartozásáról nagy viták folynak), az akan csoportba tartozó népek alkotják Ghána népessége többségét, részben Elefántcsont Parton és Togóban is beszélnek
- ambo = ovambo, Namíbia, Angola, bantu nyelvet beszélő nép, nyelvük: oshiwambo, számos csoportra oszlik, Namíbiában a legnagyobb lélekszámú etnikai csoportot alkotják
- arab = észak-afrikai vagy maghreb arab, a 7. századtól Észak-Afrikába behatoló népcsoportok, ma lakhelyük: Egyiptom, Lybia, Marokkó, Tunisz, Mauritánia, diaszpórák más afrikai országokban is
- baléze = balese, bantu nyelvet beszélő, de a szudáni tájékról ide vándorolt nép: Kongói Demokratikus Köztársaság (KDK) észak-keleti része, Ituri őserdő, egyúttal a hozzájuk asszimilálódott több tízezer pigmeus neve is
- basilele = bashilele, KDK, a ba-kuba népcsoportba tartozó etnikum, bantu nyelvű
- bambara = bamana, mande csoportba tartozó nyugat-afrikai nép, Mali, Guinea, Burkina Faso, Szenegál, nyelvük a manding egyik fő dialektusa
- bemba = csi-bemba, Északkelet-Zambiában élő bantu nyelvet beszélő nép, a nyelv további 18 nép közvetítő nyelve, a szomszédos afrikai országokban is beszélnek

berber = (imazighen) az ókortól ismert észak-afrikai nép, a kontinens fehér őslakói, ma fő csoportjaik Algériában (kabilok, lélekszámuk több mint 6 millió) és Marokkóban (lélekszámuk meghaladja a 8 milliót) élnek, de lényegében minden észak-afrikai országban vannak csoportjaik, több mint 2 millió emigráns él Európában, a csoporton belül a tuaregek külön etnikumot alkotnak, nyelvüket (tamazigt) egyesek az afro-ázsiai, mások a semita, illetve a csádi nyelvek körébe sorolják

busongo = bantu nyelvet beszélő nép, Kongói Demokratikus Köztársaság, a Kuba királyság meghatározó etnikuma

ciba = ???

digo = csi-digo, bantu nyelvet beszélő nép (más nevük: mijikenda), főleg Kenya, illetve Tanzánia, a Mombasa és Tanga között, a tengerparti vidékeken élnek

dogon = Mali, Niger, Szíriusz csillagképhez kötődő mitológiájuk folytán igen ismert nyugat-afrikai nép, nyelvüket részben önálló szigetnek tekintik, mások a Niger-Kongó nyelvcsaládba sorolják, a mande alcsoportba, azon belül is a gur nyelvek közé

dzsagga = inkább: *csagga* (ang. chagga), bantu nyelv, Tanzania, a harmadik legnagyobb etnikai csoport az országban, a 1-2. századtól kezdve vándoroltak a Pare hegy vidékéről mai lakhelyükre (Kilimandzsáro és a Meru hegy vidéke)

eve = ewe, Ghana, Togo, Benin, a több mint három milliós lélekszámú, több országban élő nép nyelve a gbe nyelvek közé tartozik, múltjukat az akanokkal és a jorubákkal való folyamatos kölcsönhatás jellemzi

fang = Gabon, a pahuin nép- és nyelvcsoporthoz tartozik (beti, bulu, és kisebbek: yekaba, bamvele, evuzok stb.), több országban élnek, főleg Kamerun és Gabon, a mvet hárfaszerű hangszerrel kísért hősmeséik és eposzaik folytán széles körben ismertek világszerte

ganda = ba-ganda, Uganda, bantu nyelvet beszélő, gazdag hagyományokkal rendelkező, törzsi királyságot alkotó nép

hamita = az egyik legvitatottabb afrikai nyelvcsalád, közéjük tartozik az óegyiptomi, kopt, berber, tuareg, talán az ibér, kusita, etiópiai hamita, továbbá, bedzsa, szomáli, galla, egyképpen igen gazdag hagyományokkal, és több esetben az ókorig visszanyúló történelemmel

herero = Namíbia, Bostwana, Dél-Angola, bantu nyelvet beszélő, többnyire inkább pásztorkodó, tragikus sorsú nép, 1904-ben a német gyarmati hadsereg kis híján majdnem megsemmisítette őket

hima = ba-hima (másként: a-nkore), bantu (nyankore) nyelvet beszélő, törzsi királyságot alkotó nép, Uganda, lélekszámuk mára meghaladja a 3 milliót

hottentotta: lásd: koikoin

yoruba = Nigéria, Benin, Togo, Nigéria legnagyobb, napjainkra több mint 40 millió lelket számláló, számos régi kulturális központot is jelentő törzsi királyságot formáló, mára minden bizonnyal önálló nemzetet alkotó etnikai csoportja, nyelvük a Niger-Kongó nyelvcsaládba tartozó, tonális (zenei hangmagasságot megkülönböztető) nyelv

- kaszena = kasena, Ghána, a gurunszi népcsoport tagja, gur nyelvet beszélnek
- koikoin = (hottentotta), pontos szakirodalmi megjelölésük: khoikhoi/nama, a szanokhoz (busman) igen közelálló archaikus pásztornép, régészeti leletek bizonyítják, hogy már az 5. században mai lakhelyükön éltek, Délnyugat-Afrika, Namíbia, Dél-Afrika, Bostwana, ún. csettintő hangokat tartalmazó nyelvük önálló csoportot alkot
- kono = Guinea, kono-k Sierra Leonében és Nigériában is élnek, a szakirodalom szétválasztja őket, bár a jóval népesebb Sierra Leone-i etnikai csoport Guineából származtatja magát, nyelvük a Niger-Kongó nyelvcsaládon belül a mande alcsoportba tartozik, rokon a kpelle nyelvvel (50–60 százalékból azonos a szókincsük)
- kuba = ba-kuba, KDK, a Kuba királyság mintegy 15–16 etnikumának összefoglaló neve, a meghatározó, busongó etnikum másik neve egyúttal, mindegyik alcsoport bantu nyelvet beszél
- kundu = ba-kundu, Kamerun, bantu, oroko nyelvet beszélnek
- kwiri = kwiri, Kamerun, a mintegy 30 ezres mokpwe csoport kis töredéke, bantoid nyelv (megnevezése másként még: bakweri, bakwiri)
- kwangari = kis lélekszámú (százezres), bantu nyelvet beszélő etnikai csoport, főleg Namíbia, valamint Angola
- lotuko = kelet-nilota (otuhó) nyelvet beszélő dél-szudáni nilota népcsoport, a bari és az acsoli rokona
- luo = számos dialektusra oszló, több országban (Dél-Szudán, Kenya, Tanzánia, Uganda, Etiópia) beszélt nyelv, egyúttal egy nyelvcsalád is, ide tartoznak olyan ismert nyelvek, mint az acsoli, alur, silluk, anuak, dzsur-luo, fundzs stb.
- madagaszkáriak = malgas nyelv, de számos nép
- manding = mandinka, malinke, a Niger-Kongó nyelvcsaládon belül a mande csoportba tartozó nyelv, beszélőinek a száma jóval meghaladja a 10 milliót, Mali, Niger, Gambia, Guinea, Szenegál, Aranypart, Burkina Faso, a történeti Mali államalkotó népe, e néphez kötődik a mára számos afrikai nép identitástudatának forrásául szolgáló Szungyata eposz
- mano = másként: ma, mah, mawe nyelv, főleg Libériában, de Guineában is élnek beszélőik, a libériai csoport lélekszáma meghaladja a 200 ezret
- maszai = Kenya, Tanzánia, keleti-nilota nyelvet beszélő pásztor nép, lélekszámuk egymillió körül, nyelvük a kenyai szamburu közeli rokona
- naudeba = Észak-Togo
- ngendi = bantu nyelvet beszélő nép, Kongó Demokratikus Köztársaság, az egyik Kuba királyságot alkotó etnikum
- ngongo = bantu nyelvet beszélő nép, Kongó Demokratikus Köztársaság, az egyik Kuba királyságot alkotó etnikum
- ngoni = e kifejezés némi zavart okoz, mivel egyrészt azokról a zulu csoportokról van szó, amelyek a nevezetes Shaka törzsi uralkodó 19. századi erőszakos egyesítése elől elmenekültek, mai lakhelyük: Malawi, Mozambik, Tanzánia, Zambia,

miközben e csoportok pl. Malawiban a következő nyelveket beszélik: cseva, tumbuka, nsenga

nuba = a mára Észak-Szudánba került nubákról lényegében az óegyiptomi időkből tudunk (lásd pl. Verdi: Aida c. operáját), a már mintegy 2 millió ember mintegy száz hegyi nuba nyelvet beszél, amelyek részben a niger-kongói, részben a nilus-szaharai nyelvcsaládba tartoznak

nuer = Dél-Szudánban (kisebb számban Délnyugat-Etiópiában) élő, nilusi nyelvet (nilus-szaharai nyelvcsalád) beszélő és az önállóság kivívásában jelentős szerepet játszó nagy nilota nép

nzema = másként nzima, apollo, nzi nyelv (niger-kongói nyelvcsalád, tano alcsoport), beszélői (több mint 400 ezer) főleg Ghánában és Elefántcsontparton élnek, a történeti ashanti királyság tagjai voltak, az egykori Denkyirában éltek már 3–400 évvel ezelőtt is

nyamwezi = Tanzánia 120 etnikai csoportja közül a második legnagyobb, lélekszámuk kb. egymillió vagy több, bantu nyelvet beszélnek (ki-nyamwezi), történeti hagyományokkal rendelkeznek, 100 éve a „Nagy Nyamwezi Föld (Unyamwezi) magyarországi területet (91 ezer m²) ölelt fel,

nyoro = ba-nyoro vagy még bakitara, gungu stb., Uganda egyik hagyományos királyságot formáló (13–19. század) bantu nyelvű népessége

nyanygya = ang. nyanja, másként: csi-cseva, Malawi, bantu nyelvet beszélő nép, amelyik a Nyassza-tó partján él (lásd a tanulmányt)

ovimbundu = másként déli mbundu (nem összekeverendő az északi mbundu néppel és nyelvvel, amelynek pontos megnevezése az ambundu, illetve kimbundu), Angola, számos régi királyságot alapító bantu nyelvet (umbundu) beszélő nép, Magyar László is közöttük járt, Magyar umbundu nyelvi adalékait Fodor István monográfiában dolgozta fel

pare = az azonos nevű hegy környékén lakó, északkeleti parti bantu nyelvet (más megnevezések: vausu, chasu, athu, kigweno) beszélő nép, Tanzánia, lélekszámuk több mint egy millió

pigmeus = az egyenlítői őserdőkben számos országban élő archaikus nagycsaládi-nemzetségi szervezetben, 50–120 fős csoportokban, hónapról hónapra helyet változtató népek halmaza (saját elnevezésük számos: efe, mbuti, galoa, babenzele stb.), lélekszámuk talán kb. 400 ezer, kisebb csoportjaik letelepedtek, pl. Burundiban és Ruandában fazekassággal foglalkoznak, nyelvüket sok esetben elvesztették (a szomszédos bantu népek nyelvén érintkeznek), újabban híre kelt, hogy elzárkózott őserdei csoportjaiknak mégis csak van önálló nyelve

pindzsi = (pinji) Gabon, niger-kongói nyelvcsalád, bantu B zóna, tsogo alcsoport, beszélőik száma néhány ezer

silluk = Dél-Szudán, nilus-szaharai nyelvet beszélő nilota törzs, hagyományos királyságuk mai is fennáll, lélekszámuk több mint egymillió

szoto = szutu (soto), Dél-Afrika, Lesotho, sokmillió dél-bantu nép, bár a határokon kívül is nagy számban élnek a DAK-ban, önálló országuk kis van, írásbeliségük igen gazdag

vei = ismertebb nevén: vai, még: gallinas, gallines, Libéria, kisebb számban Sierra Leone, beszélőinek száma 100 ezer körül, klasszifikációja: niger-kongói nyelvcsalád, mande nyelvek, manding-vai, vai-kono

zaramo = keleti bantu nyelv, Tanzánia, beszélők száma meghaladja a 700 ezret, közeli rokonai: kutu, kami, kwere, doe

zulu = Dél-Afrika, déli bantu nyelv, beszélői több mint 12 millió lélekszámukkal az ország legnagyobb, immár nemzetet formáló etnikai csoportja, ismert történelmi múlttal, amely a brit gyarmatosítás szégyenbélyegét viseli, a fekete Napóleonnak is nevezett Shaka törzsi uralkodó (?1785–1928) erőszakos országegyesítése mára ugyancsak az afrikai történelmi identitástudat egyik forrásává vált